

KULTURA GOMILE

Povodom knjige Serža Moskvisija – *Doba gomile*, Biblioteka XX vek, Beograd 1999.

Početak ovog veka, ljudi su bili sigurni u pobjedu masa; na njegovom kraju, našli smo se u potpunoj vlasti voda.

Naša iskustva "gomile", mase, mase u delirijumu, mase na ulicama, mase koja se okuplja pod snažnim emocijama indukovanim političkim ili socijalnim događajima, ali i izbegličkih masa, suviše su burna i bogata u proteklih desetak godina da bismo mirno mogli čitati Moskvisijevu knjigu.

Već pojava Le Bonove knjige na našem tržištu, posle gotovo sto godina od njenog nastanka, uvijene u korice događanja naroda i antibirokratske revolucije, najavila je da ova naučna disciplina, sasvim zanemarena kod nas, ima svoje razloge razvoja koje joj nameće pre svega stvarnost. Moskvisijevo polazište jeste Le Bonova knjiga, ali sada čitana sa bogatim iskustvom gomila XX veka.

Moj pokušaj da objasnim kulturne obrasce koje masa uspostavlja, njenu kulturu i simboličku komunikaciju, zahteva da prethodno odredim razliku između gomila, masa, pokreta i grupa. Ne bih ulazila u sociološke analize, ali ipak moram da naglasim da se nažalost i kod Le Bona i kod Moskvisija svi ovi termini preklapaju i ne pravi se razlika između ulične rulje spremne na lič povodom neke glasine, mase koja se organizovano okuplja na otvorenim prostorima grada da protestuje, i visoko organizovanih grupa u okviru društvenih pokreta ili sindikata. Čak, koristeći se i primerima iz literature, od antičkih vremena do danas, Moskvisi analizira Le Bonovu postavku po kojoj svaka grupa deluje kao masa, bez obzira na obrazovanje pojedinaca u njoj. (Od rimskog senata do francuskih akademika:

Senatores omnes boni viri, senatus romanus mala bestia – senatori su sve dobri ljudi, rimski senat je opaka zver.) Činjenica jeste da su ljudi u grupi podložni sugestiji uticajnog pojedinca ili većine grupe i da mogu lakše promeniti mišljenje no što bi to učinili u svojoj kući čitajući istu vrstu analize, no ovakav stav karakterističan za razmatranje psiholoških karakteristika grupe (grupno ponašanje) nema svoje utemeljenje kada se govori o kulturi mase i kulturnim obrascima. To možda najbolje pokazuje komparativna analiza miting /kontramiting koju su izveli Ivana Spasić i Đorđe Pavićević, ali i brojna upoređenja događaja koji su obeležavali “događanja naroda” s jedne strane i “građanske proteste” s druge strane.

Naravno – danas živimo ponovo u vremenu masovnih okupljanja – i rezultati i jednih i drugih događanja su vidljivi. Ceremonijalno, tradicionalno, mitsko, emocionalno, patetično – kao karakteristike događanja naroda, i ironično, sarkastično, kamevalsko – kao događanje građanskih protesta spojeni su u protestnim koncertima koji su se događali na trgovima srpskih gradova. Otuda i višak vulgarnosti koje građanski protesti nisu imali, i takva raznolikost u ikonografiji (koju događanja naroda nisu imala).

Dakle – polazim od toga da postoje društveni trenuci u kojima mase mogu postati gomile – rulje/horde, zatrašujuće mase (čak i od organizovanih društvenih organizacija ili pokreta – i vojska u određenom trenutku može postati rulja – gomila i delovati tako), a da postoje i trenuci u kojima masovni protesti i masovno okupljanje ne proizvode istovremeno i delovanje mase kao rulje/gomile, već u kojima pojedinci u masi nastupaju kao ličnosti ili delovi manjih, neformalnih grupa. Ovo, nažalost, nije predmet analize ni Le Bona pa ni Moskovisija, tako da u tom smislu neka moja zapažanja ne mogu biti utemeljena u njihovim analizama.

Grad i ulice jesu scene na kojima se prava masa i masovni pokret može uspostaviti. Naravno, pogromi Jevreja u carskoj Rusiji dešavali su se i u selima, ali je ideja uspostavljena tamo gde se mogla naći velika grupa ljudi, gde je javnost mogla biti uznemirena glasinama. Grad kao prostor stvaranja civilizacije tako u određenim trenucima postaje i prostor njenog rušenja i uništavanja. Grad kao prostor koji posreduje komunikaciju, koji sobom nosi elemente spektakularnosti, takođe, da bi pothranjivao sopstveni opstanak i razvoj, zahteva i stvaranje sopstvenih mitova i sopstvenih spektakla. Stoga nema poretka, ni diktatorskog ni demokratskog, koji ulice grada nije koristio za parade i javne svečanosti a sve u slavu samog grada i njegovog stanovništva.

Spektakli u doba fašizma i socijalizma sasvim su dobro proučeni i opisani kao stožeri gradnje kolektivnog identiteta. Spektakl savremenih društava svojom uređenošću, ceremonijalnošću, brojem učesnika, prevazišao je sve što su tradicionalne masovne proslave predstavljale – a u slavu nekih novih vrednosti: slobode, demokratije, no pre svega bogatstva koje zapadna društva nude svom građaninu. Tako, trijumfalne kapije ne grade samo diktature već i republike – uostalom, poslednja izgrađena trijumfalna kapija jeste Pompercakova u pariskom predgrađu Defans u slavu 200 godina Francuske revolucije, revolucije koja je najbolje pokazala šta mogu organizovane mase (spektakli Vrhovnog bića u organizaciji i režiji Žaka Luja Davida), ali i šta mogu spontano okupljene mase koje glasinama brzo prerastu u rulju sposobnu za linč. Ta “ulična” istorija francuske revolucije godinama je uzbuđivala kolektivno sećanje ali i naučni korpus istraživača društvenih pitanja, istorije i kulture – ona je postavila mnoga pitanja na koja nisu dati definitivni odgovori.

Relativno je jednostavno i lako pisati o gomilama u trenucima društvenih previranja, revolucija i promena – a onda analize njenog ponašanja i značaja zavise isključivo od ideološkog predznaka onoga ko o događajima piše. Tako isti događaji – napad na Zimski dvorac u Oktobarskoj revoluciji, ili pad Bastilje, mogu biti prikazani ili kao plemeniti, vizionarski (mit o pravdi, jednakosti) ili kao surovi, haotični linč poludele gomile koja ruši samo simbole (sliku) a ne realnost nekog sistema.

I gomile i mase imaju određene karakteristike koje se zasnivaju na pokušaju da uspostave svoje kulturne obrasce pre svega na tradiciji ili na određenoj, najčešće novoj, utopijskoj ideologiji – jednostavnoj, lako prihvatljivoj, jer nam obećava bolju budućnost.

Kako živimo u vremenu u kome nema novih ideja i verovanja, “kraju utopijskog”, to nema svrhe analizirati uzbuđenost masa ponetih verovanjima da stvaraju novi svet i novu budućnost, to jest da učestvuju u kreiranju budućnosti. Mase na kraju XX veka sanjaju samo o spasavanju nečega što je, možda, ipak preostalo od tradicionalnih vrednosti.

To je posebno evidentno u poslednjih dvanaest godina kod nas. Kultura gomile u najširim jugoslovenskim okvirima jeste kultura koja nastoji da oživi tradicionalne obrasce i verovanja. To je kultura deseteraca, revitalizacije starih zaboravljenih “ikona”: šajkače i bridž pantalona, kokarde i orlova.

To je kultura koja se zasniva na mitovima – sam Moskoviši kaže da je svaki masovni pokret i izlazak na ulice podstaknut oživljavanjem “mita o pravdi”, ali i “mita o heroju” – pravednosti za koju se treba izboriti – i vođe koji se u naše ime za to bori. Pravda je “topla ideja” da upotrebim Darendorfov termin, baš kao i nacija, tradicija (dok je pravo “hladna ideja” baš kao i tržište).

Kako kultura mase počiva na emocijama a ne na raciju, zato su tople ideje one koje aktiviraju masu, a ne naučno utemeljene ili logički izvedene putanje.

Pokretači mase su strast i verovanja – strasti koje dovode do kolektivne opijenosti, ali i magnetizma koji onda takva, opijena masa ima i na pojedince koji sa rezervama ili odmakom krenu da joj se pridruže podržavajući možda tek deo zahteva. Opijenost mase određenom fiksnom idejom – a bez fiksne ideje nema masovnog pokreta i nema gomile na ulicama, pridanje oreola pravičnosti i pravde toj ideji, čini da bi svaki kritički sud, svaki racionalni argument koji bi je eventualno mogao dovesti u pitanje, bude odbačen kao zlonameran, neprijateljski... Mase sebi daju “pravo na nepogrešivost” a to pravo rezervišu i za svoje vođe. Mase čine mali ljudi, svesni svog mesta, ali kojima se čini da će uz vođu, kome daju oreol, i oni postati veliki. Jedinu šansu za svoju veličinu vide u veličini vođe, stvarajući legende oko njega. Otuda ta ogromna pokornost i podaništvo. Masa tako oseća da može “jedinštvom” postići nešto veliko za šta pojedinac nije sposoban. Kultura mase jeste i kultura jednostavnosti – svedenosti.

Pokušala bih sada da izvedem jednu distinkciju:

Postoje organizovane gomile i neorganizovane gomile /rulje.

Postoje organizovane mase i neorganizovane, individualizovane mase.

Ovu podelu nisam zasnovala direktno, već indirektno na Moskovišijevim stanovištima, ali i na analizi masovnih događaja u poslednjih dvanaestak godina kod nas. Šta bi to bile organizovane gomile? To su gomile koje hrle za liderom, koje prihvataju unapred pripremljene plakate i zastave (jednostavnost, jednoobraznost) i identifikuju se sa svojim herojem, spremne su na sve – čak i na linč onih koji misle drugačije (žrtve kontramitinga). To su gomile koje ne misle, već koje uzbuđene emocijama ponavljaju fraze svojih vođa – hipnotički zavedene demagoškim diskursom “fiksne ideje”.

Šta su neorganizovane gomile/rulje? Horde fudbalskih navijača, paravojne formacije, mase koje se u određenom trenutku pokrenu na osnovu glasine i spremaju se na pogrom – u slučaju rata, u slučaju bilo kakvih društvenih promena i preokreta. Ne zna se šta više zatrašuje: organizovane mase koje u ritmu jednog slogana hodaju (poput fašističkih) ili neorganizovane mase koje više ništa, pa čak ni njihov lider, ne može zaustaviti.

Organizovane mase – mase koje se pokreću na učešće u velikim, ceremonijalnim spektaklima (od Olimpijskih igara do javnih koncerata i manifestacija) i neorganizovane, ili samoorganizovane mase – mase pojedinaca i neformalnih grupa koje se pokreću da iskažu svoj stav povodom nekog događaja. One se okupljaju oko lidera, ali lidera može biti i više, pojedinci u njima nastoje da razmišljaju samostalno i samostalno donose odluke o simbolima, znacima, porukama koje će uputiti. Studentski pokret 1996-1997. se može smatrati ovim oblikom masovnog okupljanja, kao i otpor – studentska organizacija iz 1998-1999.

Sve ove četiri grupe imaju različitu kulturu, različito ponašanje, iako ih, naravno, sve karakteriše ista emocionalnost, ista međusobna interstimulacija, ista potreba da se javno iskaže svoj stav.

No, razlike se očituju u načinu, stilu, potrebi.

Gomile, i organizovane i neorganizovane, ne koriste humor – vulgarnost psovki ga može zameniti. One i njihov lider upotrebljavaju jezik alegorija, delotvoran i slikovit, “kao i jednostavne, imperativne formule” (str. 155). Surovost, disciplinovanost ili razularena, emocionalna uzbuđenost, svest da se učestvuje u nečemu što je zapisano odavno u tradiciji, ali se sada prvi put ostvaruje. Mit o izabranom narodu, o izabranom vođi pothranjuje te osećanje mase koja sebe smatra iznad zakona obične ljudske svakodnevne etike. Kulturni nivo se svodi naniže, kako Moskovisi primećuje, “nivo jednog ljudskog kolektiva približava se nivou njegovih najnižih članova. Tako svi mogu da uzmu učešća u nekoj zajedničkoj akciji, da se osećaju jednaki drugima”. (str. 29) Tu se niko ne bori da se odupre “duši gomile”, naprotiv, postoji ponos što se postaje samo deo jednog velikog bića “nacionalnog”, grupnog, verskog... Ponos što se prestaje biti čovek – pojedinac. Gomila u stvari podržava i razvija kult vlasti – uživajući u činjenici što dobrovoljno pristaje da dâ vlast svome lideru – vođi.

I organizovane i samoorganizovane mase žive takođe u vlasti velikih uzbuđenja, ali su manje podložne suge-

stiji od gomile. (Uostalom, nije li jednom jedan od lidera u jednom od prvih protesta vikao masi – Juriš!, ali ga ona nije poslušala. Gomila bi!) One zadržavaju mogućnost racionalnog delanja, pa čak i kad im govornik laska i povlađuje, one mu nogu okrenuti leđa (čest slučaj na Studentskim protestima na Platou).

Stoga, kako Moskovisi primećuje, i takvi lideri i takve mase, obično ne postižu politički ili vojni uspeh (primer Trocki-Staljin). Masa, da bi istinski postigla uspeh, treba da prigri neki “moćni, dakle iracionalni mit”. Masa bez takvog mita, tražeći racionalno i smireno, koristeći se argumentima svojih vođa, obično svoje zahteve ne ostvaruje. Pesimističko viđenje Le Bona potvrđuju Moskovisijeve analize, ali i naša stvarnost.

“Kad ljudska masa nije ostrašćena, ona nema snage da oživotvori veliku ideju! Upravo to se pokazalo.”
(Str. 109)

Organizovane i samoorganizovane mase više pribegavaju karnevalskom – izlučujući svoje želje ili frustracije u formi igre, spektakla, kontrolisanog zanosa, kome onda nije neophodna i realna “žrtva”. Zadovoljne što su izrekle i pokazale svoj stav, te individualizirane mase se nakon protesta ili karnevala vraćaju svom prethodnom svakodnevnom životu, ne promenivši situaciju koju su u suštini želeli da promene. Ovde bismo mogli reći da masa ne uživa i ne podržava kult vlasti – već obrnuto, kult protesta, slobodnog mišljenja i stvaralaštva.

Uočavajući u savremenom društvu pojavu ljudi-mase, bez obzira na društveno poreklo, klasnu pripadnost, obrazovanje, itd. Moskovisi, preuzimajući doslovno Le Bonove teze ipak ističe i razliku: novo društvo jeste masovno društvo – pre svega zbog uticaja koji se danas vrši posredstvom masovnih sredstava komunikacije. “Ta sredstva pretvaraju duh pojedinca u duh mase”. Taj duh karakteriše kultura spektakla, “dejsvujućih slika” – slika velikog čuda, velike nade, velikog zločina ili žrtve.

Upravo stoga, čini mi se da moja podela može da funkcioniše, da postoje i gomile i mase, a da se i one razlikuju međusobno.

Kultura mase jeste konzervativna (čak i kada se, kao u revolucionarna vremena, zanosi budućnošću i utopijskim verovanjima). Otuda se revolucionarna previranja, koja ponesu i stvaraoce koji udaljeni od mase nastoje da stvore delo koje će je veličati, pa u prvom trenutku stvore i revolucionarni, eksperimentalni umetnički trend, često završavaju povratkom u akademizam i

konzervativizam (od romantizma do l'art pompier u Francuskoj, od ruske avangarde do socijalističkog realizma u Rusiji). Prevagu na kraju uvek odnese konzervativizam mase, i potreba svođenja kulture na najniži zajednički imenitelj, kako to navodi Moskovisi. U prvoj fazi dolazi do masovne rekuperacije inovacije, a zatim do njenog potpunog gušenja. (U manjoj meri to se može pratiti i kod nas kroz "grafitno stvaralaštvo" masovnih protestnih okupljanja: od oštih, provokativnih, asocijativnih slogana – do banalnih, vulgarnih uvreda).

U opisu Francuske pred 1870. Moskovisi ističe "kad danas posmatramo Ofenbaha iz istorijske perspektive, ne možemo a da ne smatramo njegovo delo nekom vrstom mrtvačkog plesa koji je doveo do Sedana". A naš Ofenbah danas – neofolk kultura Oskara popularnosti, posela, fonta... zabave miliona... Kič zabava nije i ne može biti nevina, ma kako izbegavala stav. To izbegavanje jeste uspavlivanje i odvođenje masa u svet iluzija, irealnog, emocionalnog, mitskog – gde razum sa svojim argumentima mora da gubi.

Dakle, šta je kultura gomila danas? To je kultura koja povezuje tradicionalno sa svetom masovne kulture zabave, svetosavski duh utopljen u ružičasti kič. To je kultura koja se zasniva na mitovima, verovanjima i oskudnoj mašti – mašti koja prepoznaje samo stereotipe i slogane prošlih vremena, jednostavan diskurs moći. To je kultura snova, iluzija "usklađenih u kolektivnom nesvesnom" (str.187), daleko od realnosti, daleko od racionalnog poimanja i shvatanja sveta. (De Gol, služeći se Šatobrijanom: Vodim Francuze pomoću snova!). To je kultura jednostavnosti, klišeja i demagogije. Ta kultura je kultura jednakosti, i da završim citirajući Moskovisija: "Između jednakosti i despotizma postoje skrivene veze" (str. 73)